

Herthadalen, fortidsbruk og historiefag

AV
ANNE ERIKSEN

I boken *Theatres of Memory* fra 1994 skrev den britiske historikeren Raphael Samuel at „if history was thought of as an activity rather than a profession, then the number of practitioners would be legion“.¹ Både verket og formuleringene har fått klassikerstatus og blitt viktig inspirasjon for et stort og sammensatt forskningsfelt. De mange betegnelser og begrepene som har vokst frem viser til stor tverrfaglighet og mange ulike perspektiver. Historiebruk, sosialt eller kulturelt minne, kulturarv, 'public history' og 'popular history' er delvis overlappende forskningsfelt og -perspektiver som har det til felles at de profesjonelle historikernes arbeid kun betraktes som én del av en langt mer allmenn og omfattende interesse for fortiden. Her er aktørene mange og ulike, noe som i sin tur har åpnet for en forståelse for at fortidens rolle som kilde til kunnskap, opplevelse, verdier og autoritet er omfattende. Det „fortidsarbeidet“ som til enhver tid foregår i samfunnet, består av svært mye mer enn forskning og produksjon av historiefaglige tekster.

De forskningsmessige konsekvensene av et perspektivskifte i samsvar med Samuels formulering har dermed vært en kraftig tematisk utvidelse av hva som kan gjøres til gjenstand for historiske undersøkelser, og en tilsvarende blomstring av ny forskning. Derimot har de historiske perspektivene i denne forskningen ofte vært relativt korte. Mange undersøkelser dreier seg om samtiden eller om nasjonsbyggingens hovedperioder på 1800- og 1900-tallet. I praksis innebærer dette at historie- eller fortidsbruk både empirisk og mer prinsipielt ses som del av moderne samfunn, og forstås i lys av teorier om modernitet og modernisering. Et klassisk eksempel er Pierre Noras innflytelsesrike verk *Les Lieux de Mémoire*, der nøkkelbegrepet – erindringssteder – er basert på en teori om at tradisjonelle minnesfellesskap er gått i oppløsning med moderniteten. Nasjonale erindringssteder er blitt til som en form for erstatning, men mangler de gamle fellesskapenes organiske

¹ Raphael Samuel: *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*, London 1994, s. 19.

og levende karakter.² Målet for Noras arbeid var ikke å forstå de eldre erindringsfellesskapene, men å la den postulerte kontrasten kaste lys over moderne minnesteder. Selvstendige perspektiver for en teoretisk informert forståelse av eldre tiders fortidsbruk er i langt mindre grad blitt utviklet.³

Denne artikkelen skal undersøke fortidsbruk i andre halvdel av 1700-tallet, da Ledreborg gods ved Lejre på Sjælland fikk sin nåværende utforming. I dette inngikk omfattende iscenesettelser av både klassisk og nordisk fortid som gjorde Ledreborg slott og have til et enestående anlegg. Utgangspunktet for undersøkelsen av hvordan fortiden ble tatt i bruk i dette anlegget, er nettopp Samuels oppfordring om å se historie som aktivitet snarere enn som profesjon. Betydningen av et slikt perspektiv blir imidlertid et annet når materialet ikke er hentet fra nåtiden eller den nære fortid. For den motsetningen som Samuel setter opp, og den utfordringen han presenterer, er ikke kun knyttet til at historie er en profesjon i vår egen tid, men også til at denne profesjonen har en betydelig definisjonsmakt. Hvis dét tas på alvor, vil perspektivskiftet han foreslår ikke bare inkludere flere aktører, men også rokke ved et hierarki der historikeren selv befinner seg nok så trygt plassert på toppen, med makt til å definere hva historiekunnskap er og hvordan den skal produseres. Eksistensen av et vitenskapelig historiefag er dermed både et premiss for Samuels oppfordring og en del av problemet han vil løse.

Å anlegge Samuels perspektiv på 1700-tallet kan derfor synes paradoksalt, for skillet som han oppfordrer oss til å overskride, eksisterte ikke på samme måte som i dag. Den gang Ledreborg-anlegget ble utformet, var historie et stort og mer eller mindre sammenhengende felt. Det bestod av en rekke sammenfildrede praksiser – nettopp slik Samuel foreslår at vi skal forsøke å se det. I denne perioden var historieskriving i stor grad forstått som litteratur og retorikk, politisk analyse og som „livets læremester”, et repertoar av minneverdige fortellinger som man kunne lære både moral, filosofi og statskunst av.⁴ Lærestoler i historie var knyttet opp mot denne forståelsen, og historieprofessorer hadde ofte også ansvar for undervisning i retorikk. Historieskrivingen hadde sine egne sjangerkonvensjoner og oppfatninger av kvalitet,

² Pierre Nora: *Les Lieux de Mémoire. La République – la Nation*, 3 bd, Paris 1984-86, og Pierre Nora: „Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire”, *Representations*, 26 (1998), s. 7-24.

³ Blant de gode unntakene er Daniel Woolf: *The Social Circulation of the Past. English Historical Culture 1500-1730*, Oxford 2003, Judith Pollmann: *Memory in Early Modern Europe 1500-1800*, Oxford 2017 og James Fentress & Chris Wickham: *Social Memory*, Oxford 1992.

⁴ Bernard Eric Jensen: *Historie. Livsverden og fag*, København 2003.

av god og dårlig historie, og gjennom århundrene var det blitt utarbeidet lærebøker og manualer for historiske studier.⁵ Men noe selvstendig historiefag eksisterte ikke, ingen forskningsdisiplin med sin egen metode og moderne vitenskapelige ambisjoner. Aktørene var tilsvarende mange og ulike, med varierende anliggender, interesser og kunnskaper. Antikvariske undersøkelser dreide seg ofte om fortidens materielle levninger, men kunne også ha systematiske studier av genealogi, lovgivning eller ulike samfunnsinstitusjoner som mål.⁶ En rekke andre former og sjangre kan det i dag være langt vanskeligere å få øye på som historiske, fordi de ikke lenger regnes som del av noe slikt sammenhengende felt, og fordi aktørene ikke er „historikere“. Det gjelder blant annet antikvarisk poesi, historiske syngespill og hagearkitektur.

Både den store variasjonen i kulturelle og kunnskapsmessige former og fraværet av et definerende historiefag har betydning for forståelsen av 1700-tallets fortidsbruk generelt og mer spesifikt for undersøkelsen av Ledreborg. Men mer prinsipielt kan dette forholdet også kaste lys over hvordan moderne historiefag og historiebegrep i seg selv er virksomme størrelser. De former og preger både forskeres og andre aktørers forståelse av hva historie er, hva fortiden kan brukes til, og hvem som rettmessig kan arbeid med den. Uten fag og profesjon har fortidsarbeidet i et samfunn ikke bare andre aktører, men også en annen karakter. Aktiviteter og praksiser som i dag kalles historiebruk, *immersive heritage*, levende historie eller *public history*, vil på 1700-tallet ha fremstått i et helt annet lys. De var ennå ikke blitt historiefagets *andre*, ennå ikke plassert på den andre siden av grensen for sann kunnskap og egentlig historisk viten. På denne måten er undersøkelser av eldre tiders fortidsbruk viktige kilder til innsikt i den forskningsbaserte historiekunnskapens vitenskapsteoretiske og praktiske konsekvenser. De kan kaste lys over motsetningen mellom historie som profesjon og historie som aktivitet ved å vise at den ikke er selvsagt, men speiler en historisk spesifikk og relativt ny situasjon.

Hensikten med denne undersøkelsen er derfor ikke å påvise likheter mellom 1700-tallets og vår egen tids fortidsbruk. Målet er snarere det motsatte, nemlig å understreke den prinsipielle betydningen av én viktig forskjell: Der vår egen tids vitenskapelige historiefag skaper og opprettholder et skille mellom forskningsbasert og folkelig eller po-

⁵ Anthony Grafton: *What was History? The Art of History in Early Modern Europe*. Cambridge 2007; Anne Eriksen: „How to Study History: Nicolas Lenglet Dufresnoy and the Heritage of *ars historica*“, *Sjuttonhundratalet*, 12 (2015), s. 13-31.

⁶ Arnaldo Momigliano: *The Classical Foundations of Modern Historiography*, Berkeley 1990; Peter N. Miller (red.): *Momigliano and Antiquarianism. Foundations of the Modern Cultural Sciences*. Toronto 2007; Anne Eriksen: *Topografenes verden. Forminner og fortidsforståelse*, Oslo 2007.

pulær fortidsbruk (som i sin tur kan studeres ved hjelp av vitenskapelige metoder), er ikke 1700-tallets fortidsbruk strukturert av noen tilsvarende grensedragning. Det betyr ikke at den var mer demokratisk eller mindre preget av sosiale hierarkier, men at den hvilte på andre former for autoritet og dermed kunne fylle andre kulturelle og sosiale funksjoner. Det er gjennom denne kontrasten at studier av 1700-tallets fortidsbruk kan gi lærdom for vår egen tids forskning og historieteori. I denne sammenhengen representerer Ledreborg et case der den situasjonen Samuels formulering maner frem, er virkelighet: „history was [...] an activity rather than a profession“ og dens „number of practitioners“ var mangfoldig og variert.

Fra Ertedal til Herthadal – antikvariske spekulasjoner

I sitt antikvariske storverk, *Danicorum Monumentorum Libri Sex (Seks bøker om danske fortidsminder)* fra 1643 plasserte Ole Worm „Vallis Herthæ Deæ“ (Gudinden Herthas dal), inn på kartet over området ved Lejre.⁷ Her gav det lokale stedsnavnet Ertedal ham muligheten til å identifisere Sjælland og Lejre som kultstedet for den germanske gudinnen som han kalte Hertha. Et tilsvarende kart ble trykt i Stephan Hansen Stephanius' Saxo-kommentar to år etter, der han også slo fast at Lejre var stedet for Rolf Krakes kongebolig.⁸ Både visualiseringen som kartene representerte og argumentasjonen fra de lærde menn bidrog til å gjøre Lejre „historisk“ i den forstand at hendelser og forhold fra fortiden ble konkrete og stedfestet. Da Ertedal ble til Herthadal, ble en faktisk sjællandsk lokalitet samtidig skrevet inn i en større, europeisk historie. Forbindelsen til sagnkongen Rolf Krake gav på sin side en spesifikk dansk betydning til Lejre og landskapet omkring. Gjennom denne innskrivingen i konkret sted og lokal geografi ble fortidens figurer og den makt som de representerte, hentet opp til samtiden og gjort tilgjengelig for ny bruk.

Bakgrunnen for Worms etymologisk baserte historieskriving var en berømt passasje i kapittel 40 av Tacitus' *Germania* (1. årh. e.Kr), der fruktbarhetsgudinnen Nerthus blir omtalt. Hun skulle holde til i en hellig lund på en øy i havet, vokter av en prest. Hele syv ulike folkestammer møttes for å ta del i kulten av henne. Under de rituelle handlingene ble gudinnen trukket på en vogn og vasket i en avsidesliggende sjø. Trellene som trakk vognen ble deretter druknet i sjøen. Beskrivelsen er holdt i nokså generelle vendinger, og regnes ikke for å

⁷ Ole Worm: *Danicorum Monumentorum Libri Sex*, København 1643, s. 23.

⁸ Stephan Hansen Stephanius: *Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici*, Sorø 1645, s. 75.

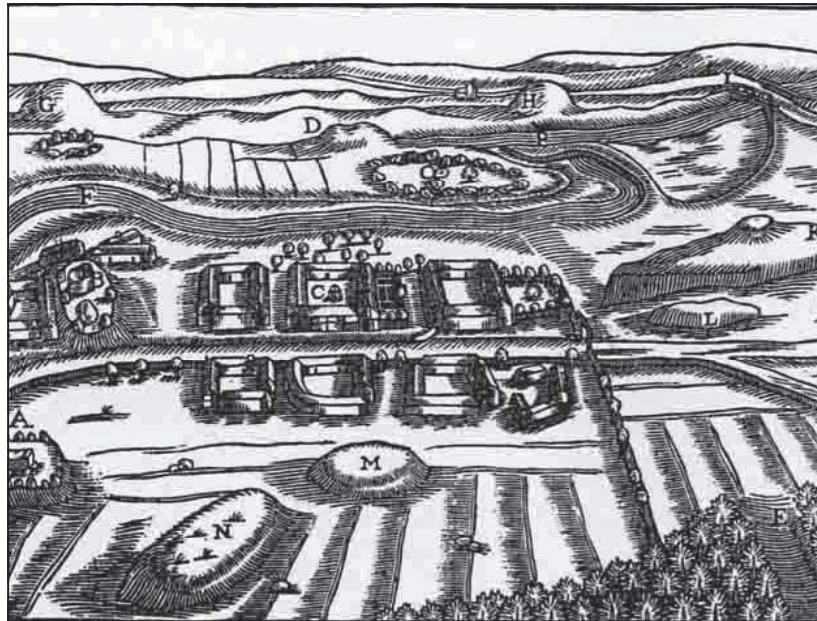

Fig. 1: Ole Worms kart fra 1643 plasserte gudinnekulten som Tacitus beskriver inn i landskapet ved Lejre. Foto: Wikipedia.

være basert på førstehåndskunnskap, men fikk likevel stor innflytelse.⁹ Moderne forskning regner Nerthus som identisk med Njord, som bl.a. kjennes fra Snorres *Heimskringla*, men avviser at stedsnavnet Ertaldal skulle vise til noe annet enn nettopp ertler.

Helt siden *Germania* ble gjenopplaget på 1400-tallet hadde Nord-Europas historieskrivere og antikvarer kappedes om å plassere sitt eget land og sine forfedre inn i beskrivelsene av germanerne, deres levevis og skikker. Verket gav dem en mulighet til å påberope seg både en lang nasjonal historie og en distinkt historisk rolle som opposisjon mot romersk innflytelse og ekspansjon. Lokaliseringen av den mystiske gudinnekulten hadde et rikt potensiale i så måte. For hvilken øy og hvilket hav refererte Tacitus egentlig til?

Som Karen Skovgaard-Petersen har vist, var danske lesninger av *Germania* tett knyttet opp mot en tysk humanistisk tradisjon som strakte seg tilbake til slutten av 1400-tallet. Både tyske og etterhvert danske historieskrivere fremhevet germanerne som dydige, sterke, frihetselskende folk, ublandet med andre sydligere stammer. Skovgaard-Petersen fremhever den sterke innflytelsen fra denne tolkningstradisjo-

⁹ Tacitus: *Germania*, kommentert og oversatt av A.A. Lund, Højbjerg 2016.

nen på Johannes Pontanus' *Rerum Danicarum Historia* fra 1631.¹⁰ Av språklige årsaker betød kanskje Claus Christoffersen Lyschanders *Danske kongers Slectebog* fra 1622 enda mer for å gjøre Tacitus kjent blant danske lesere. Lyschander var først og fremst opptatt av forholdet mellom de syv folkestammene som Tacitus nevner, og forsøker å avklare slektskapet mellom teutoner og cimbrer.¹¹ Worms tolkninger fulgte samme spor, men hans originale antikvariske bidrag bestod i sammenknytningen av litterær tekst og konkrete materielle levninger. Riktignok måtte han lese gudinnenavnet Nerthus som Hertha for å få teksten og etymologien til å passe på den sjællandske geografien og fortidsminnene ved Løjre. Med dette grepet fikk han imidlertid plassert gudinnekulten inn i et område som var rikt på gravhauger og andre fortidsminner og som samtidig sikret Danmark en helt sentral plass i det området som Tacitus kalte Germania.

Hundre år senere fikk Worms antikvariske ønskedrøm en oppfølger i utformingen av Ledreborg, det nye slottet og haven. En ny bok dannet utgangspunktet, men nå ble tolkninger og teorier snart forvandlet til performativ praksis og omsatt i konkret handling. Avhandlingen *Hertedal ved Leyre i Siælland og det gamle Danmark 150 Aar før og efter Christi Fødsel* kom ut i 1745. Boken ble gitt ut anonymt, men det ble raskt kjent at forfatteren var professor Hans Peter Anchersen (1700-1765).¹² Avhandlingen representerte hans tiltredelsestale i Videnskabernes Selskab, der Johan Ludvig Holstein (1694-1763) var preses. Holstein, som bl.a. var oversekretær i Danske Kancelli, hadde få år tidligere kjøpt det gamle godset Lejregård og døpt det om til Ledreborg. I 1750 fikk han det opphøyet til grevskap. I dedikasjonen tiltaler Anchersen ham som eier av „Hertedal“. Avhandlingen er på noe over 400 sider og inneholder en detaljert argumentasjon for at Herthadalen ved Ledreborg slott virkelig var det stedet som Tacitus nevner, og at kulten han beskrev, en gang fant sted her. Også Anchersen brukte mye plass på de syv ulike folkestammene som ifølge Tacitus deltok i kulten, og deres innbyrdes slektskap. Særlig viktig var det å få plassert inn teutonerne – den tyske folkestammen. Anchersen argumenterte for at de teutonske høvdingene regnet Hertha som sin stammor. Dette slektskapet gav dem tilhørighet på Sjælland, sammen med andre folke-

¹⁰ Karen Skovgaard-Petersen: *Historiography at the Court of Christian IV. Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius*, Bergen 1998, s. 95-100.

¹¹ Claus Christoffersen Lyschander: *Synopsis historiae Danicae. Danske Kongers Slectebog*, København 1622, s. 20-22.

¹² Hans Peter Anchersen: *Hertedal ved Leyre i Siælland og det gamle Danmark 150 Aar før og efter Christi Fødsel*, København 1745.

stammer som cimbrer og svever, og forklarte samtidig hvorfor det som Tacitus beskrev som germanernes sentrale helligdom, skulle befinne seg i Danmark.

Anchersens avhandling skriver seg tydelig inn i den etablerte tradisjonen for Tacitus-lesning i Danmark, men gir Sjælland en enda viktigere rolle. Fremstillingen hans er detaljert, og metoden litterær og tekstkritisk. Avhandlingen presenterer og diskuterer tekster der Herthakulten og/eller de gamle folkestammene er nevnt. Både annen klassisk litteratur og nyere historiske og antikvariske arbeider holdes opp mot Tacitus' egen tekst. Anchersen forsøker delvis å harmonisere relevante passasjer fra de ulike tekstene med hverandre, delvis å kritisere eller avvise de som ikke passer inn. Egne observasjoner i landskapet omkring Lejre spiller en relativt liten rolle, og presenteres ikke før mot slutten av avhandlingen. Anchersen formidler tydelig at de litterære tekstene har en vesentlig høyere bevisverdi enn noe av det lokale aktører eller egne iakttagelser på stedet kan fortelle ham.¹³

Avhandlingen om Herthadalen eller det gamle Danmark er et typisk lærd, litterært arbeid i en tradisjon som går tilbake til renessansehumanismens tekstkritikk. Denne kritikken skiller seg fra nyere historisk metode ved ikke å være en egentlig kildekritikk, men snarere et arbeid med kommentarer, bearbeidinger og korrigeringer av tekster som i seg selv hadde stor autoritet. Selv om målet for argumentasjonen var å bevise at Ertedalen ved Lejre virkelig var Herthadalen fra Tacitus' verk, altså å identifisere en konkret, geografisk lokalitet, er argumentene selv helt gjennom litterære og tekstlige. Kort tid senere fikk de likevel stor praktisk betydning.

Slott og slottsplass – historie som eksempel

Under sitt nye navn Ledreborg fikk det gamle Lejregårdgodset en ny fremtoning i barokk stil. Den gamle hovedbygningen, opprinnelig oppført i 1660, ble bygd ut med svungne sidefløyer og paviljonger. Samtidig ble det anlagt en formell slottsplass, park og hage. I tillegg realiserte grev Holstein noe som med moderne terminologi kunne kalles 'public history' eller 'immersive heritage experience',¹⁴ men som han selv gav navnet historisk-genealogisk-peripatetisk akademi. Akademiet, som ble anlagt i årene mellom 1756 og 1763, var en offent-

¹³ Anchersen 1745, s. 332.

¹⁴ Jenny Kidd: „Immersive' Heritage Encounters”, *The Museum Review*, 3:1 (2018). Begrepet defineres s. 1. som praksiser der er „story-led, audience and participation centered, multimodal, multisensory and attuned to its environment“.

lig tilgjengelig park anlagt i slottets dyrehave. Herthadalen, som ligger nord for slottet, spilte i seg selv en mer tilbaketrukket rolle i det nye anlegget. Den lærde parallellføringen mellom Ertedal og Tacitus' beskrivelse hadde derimot en avgjørende betydning for utformingen av slott, park og akademi. På denne måten er Herthadalen likevel nøkkelen til å forstå fortidsbruken ved Ledreborg gods.

Den grundigste gjennomgangen av Ledreborg-akademiets monumenter er fremdeles havehistorikeren Hakon Lunds arbeid fra 1965. Viggo Nielsens undersøkelse av anleggets topografi og arkitektoniske utforming gir også svært verdifull kunnskap. Begge fremstillingene legges til grunn her.¹⁵ I tillegg skal det trekkes vekslers på to samtidige norske kilder som forteller om fortidsbruken ved Ledreborg slott, nemlig Christopher Hammers kart og beskrivelser over Lejre og Ledreborg,¹⁶ og Jakob Nicolai Wilses omtaler av akademiet.¹⁷ Et viktig fellestrekk er at de, i tillegg til å beskrive anlegget, også kommenterer fortidsbruken og dens virkninger.

Hele det nye slottsanlegget reflekterte grev Holsteins sterke historiske interesser. Lund mener at Holstein, som opprinnelig stammet fra Mecklenburg, hadde behov for å „befæste sin position i det ny fædreland ved jordkøb samt ved at opbygge en residens passende for en mand med så høje hverv i statens tjeneste“.¹⁸ Holstein var på denne tiden oversekretær i det Danske Kancelli og dermed en av kongens nærmeste rådgivere. Samarbeidet med Anchersen ble viktig for den konkrete utformingen av Ledreborg-anlegget. Anchersen var professor i retorikk og høyt respektert som klassisk filolog og kjenner av nordisk historie. I arbeidet med de historiske iscenesettelsene på Ledreborg fikk han også god hjelp av en ung nordmann. I 1750 ble hans tidligere student, juristen Christopher Hammer (1720-1804) engasjert som landmåler. Oppdraget var å lage et kart over godset og Herthadalen, inkludert en inventering av „Alle de paa Ledreborg endnu befindende-

¹⁵ Hakon Lund: „Akademiet på Ledreborg“, *Kunstmuseets årsskrift*, 1964-65, s. 55-82. Viggo Nielsen: „Academia Peripathetica. Den historiske rundgang i Lejre“, *Architectura. Arkitekturhistorisk Årsskrift*, 12 (1990), s. 36-68. En god oversikt over Lejres senere betydning som nasjonalsymbol finnes i Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000*, København 2003, s. 165-173.

¹⁶ Vegard Elvestrand: *Generalkonduktør Christopher Hammer (1720-1804) og hans manuskriptsamling. Registratur, biografi, slekts historie*, Trondheim 2004. Boken gjengir utdrag av Hammers ellers upubliserte tekster.

¹⁷ Jacob Nicolai Wilse: *Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande. Med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab*, bd. 3., København 1792.

¹⁸ Lund 1965, s. 55.

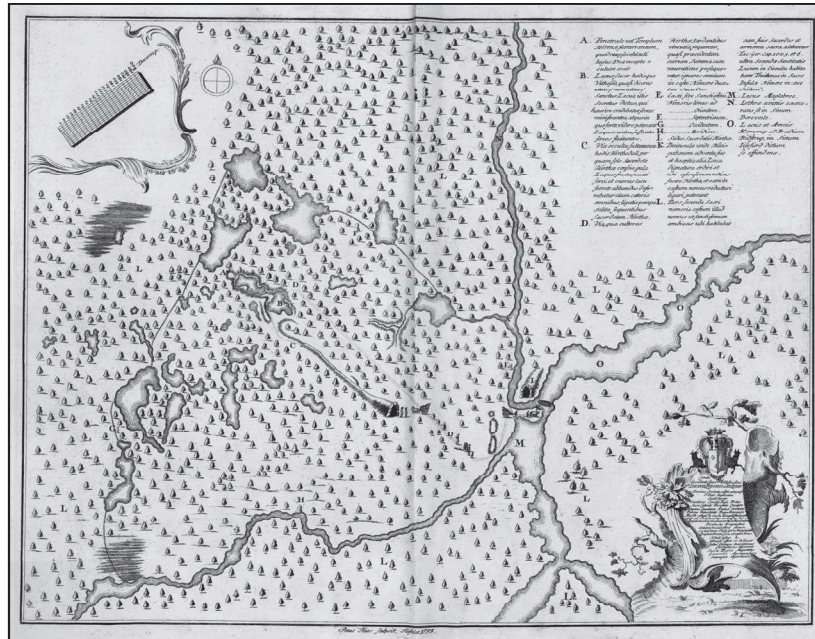

Fig 2: Christopher Hammers kart fra 1752 var basert på grundig oppmåling, men plasserte samtidig gudinneskultens aktører og rekvisitter inn i terrenget omkring Ledreborg.

de Oldsager eller Alderdommens Levninger“.¹⁹ Arbeidet tok to år og resulterte i flere kart. Omfattende tegnforklaringer refererte både til bygninger, landskapstrekk og fornminner.

Kartene som Hammer produserte skiller seg fra Worms og Stephanius' eldre fremstillinger ved at de er basert på systematisk arbeid med landmålerutstyr. Samtidig iscenesettes historien på en annen måte ved at fortid, nåtid og fremtid flettes sammen. I dedikasjonen figurerer grev Holstein som eier og patron til både det nye og det gamle Lejre. De „Oldsager“ som Hammer tegnet inn på kartet han kalte *Antiquissima Lethrae Facies* (*Lejres oldgamle udseende*), viser blant annet Herthadalen og sjøen der gudinnen skulle ha blitt vasket, altså helt reelle landskapstrekk som kunne karteres ved oppmåling. Men i tillegg fremstilles også gudinnens vogn, presten og trellene, slik at kulthandlingene som Tacitus beskriver også er tegnet inn. Kartet over godset med slott og parken har på sin side tittelen *Lethra nova* (nye Lejre). Herthadalen og sjøen inngår også her. Lange og storslagne alléer strekker seg ut fra slottet i alle fire himmelretninger, selv om det er uklart

¹⁹ Elvestrand 2004, s. 230.

om de var plantet allerede på denne tiden, eller kun befant seg på et planleggingsstadium. Også slottets terrasserte haveanlegg presenteres som mer imponerende enn det antagelig var.²⁰ Planene for fremtidens park ble altså tegnet inn sammen med nåtidens slott og fortidens minner.

En tilsvarende sammenfletting av tidsdimensjonene skjer i Hammers beskrivelse av Lejre. Her skriver han:

Det ældgamle Leyre slot var det allerældste konge sæde i Danmark og laae et lidet Stykke eller nogle bøsse-skud fra det stæd Ledreborg nu staaer, tæt ved den nuværende landsbye Leyre, af hvis grundvolde endnu sees nogle Levninger. Efter gammelt sagn hos Hvidfeldt skal det være bygt af kong Dan efter Verdens skabelse Aar 2910, men videre af hans Sønne-Søn Kong Skjold [...] Slottet er altsaa for over 2720 Aar siden bygget.²¹

Her blir grev Holsteins nye Ledreborg plassert inn i det lokale landskapet, men også inn i en Danmarkshistorie som begynner ved verdens skapelse, fortsetter med sagnkongene Dan og Skjold og ender med greven selv. Hammer refererer til Arild Huitfeldts fremstilling i *Danmarkis Rigis Krønnicke* (1595-1604), som i sin tur bygger på Saxo (ca. 1200). Hos Hammer får de tette historiske båndene og den korte avstanden mellom greven og de gamle kongene sin helt direkte parallell i de få bøsseskuddene som skiller det gamle Lejre slott fra det nåværende Ledreborg. Den nyetablerte lensgreven plasseres inn i en dansk rikshistorie som går langt tilbake i tid og som hviler tungt på autoriteten fra både Saxo og Huitfeldt.

Hammer er tydelig stolt over sitt eget bidrag til Ledreborg-anlegget, og forteller hvordan han selv og Anchersen utarbeidet et omfattende utsmykningsprogram for slottets nybygde fløyer. Hammer utførte tegningene, mens ideene formodentlig kom fra Anchersen og grev Holstein selv. I biblioteket, som befant seg i slottets vestre sidefløy, var ikonografien klassisk, kan Hammer fortelle, men „appliceret på den Holsteinske familie“. Han beskriver åtte plafond-malerier der skikkelser og scener fra romersk historie ble fremstilt. Hovedfigurene var portretter av greven selv, hans avdøde far og hans brødre, fremstilt i ulike aldre. Til hvert bilde fulgte en latinsk devise. Det første bildet viser „en Fader i romersk Dragt, siddende paa en Stoel, og formanende sin Søn med Haanden, bag hvilken staaer Minerva med sin Udziiring. Neden-

²⁰ Nielsen 1990, s. 41.

²¹ Elvestrand 2004, s. 230.

under er Inscription: *Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem. Fortunam ex aliis*.²² Her er farsskikkelsen den avdøde geheimeråd Holstein, og den unge mannen som mottar gode råd, er greven selv. I Kraggeruds norske oversettelse lyder frasen fra Vergil „lær manndomsnot fra meg, min sønn, og virkelig møye, men lykke fra andre“.²³

Elvestrand argumenterer for at bibliotekets utsmykningsprogram representerte grevens takk til sin far for god oppdragelse og nyttige formaninger.²⁴ Som del av et mer omfattende program for fortidsbruk ved Ledreborg fungerer bildene i tillegg som personifisering av dyder og gode egenskaper der greven og hans familie ble iscenesatt som aktører i et klassisk historisk univers. De avbildede scenene er hentet fra Plutarks parallelle biografier og Livius' romerske historie, mens de fleste devisene er fra Vergils *Aeneide*.

Gårdsplassen fikk 40 murte pilarer utsmykket med figurer som forestilte dyder og laster. Også her var formspråk og figurer klassisk. Platsens midtparti bestod av seks obelisker utført i norsk marmor og stilt opp i halvsirkel. Hver obelisk var kronet med en lykt. Her var utsmykningen hentet fra norrøn mytologi, med ett motiv over hver av lyktene. Hammer beskriver bildene slik:

Disse Pillarer, i andledning af den Islandske Edda, forestiller den gamle Afguds Dyrkelse i Norge, ved et Messing-billede oven paa Løgterne. (1) Om den hellige ild paa et norsk Alter. (2) Odin liggende paa et Baal. (3) En stor Heltes Liig i fuld Harnisk liggende midt i Ilde. (4) Et Norsk Huus i Lys lue, med en indebrendende Mands Hovet og haand op af taget. (5) Bifrost eller Bue-bøuede ild-Broe med 3 rægn-bue-farver. (6) En gammel Gothisk bygning med forgyldt Tag paa en med luer bristende jord-Klode, hvorved Gimle og Ragna-mørk forestilles. Altsammen appliceret paa Christendommens Opbyggelse med følgende Inscriptioner i Guldene Bogstaver: ...²⁵

Inskripsjonene var formet som aleksandrinske vers og spilte på motsetningene mellom hedensk og kristen religion. Til det første bildet var inskripsjonen:

²² Elvestrand 2004, s. 231.

²³ Vergil, *Aeneiden*, 12. bok (linje 435), oversatt av Egil Kraggerud, Tangen 1989, bd. 7, s. 65.

²⁴ Elvestrand 2004, s. 231.

²⁵ Elvestrand 2004, s. 232.

Paa smedet Arnestæd en ævig Ild maa brænde /
 mens Hedensk Overtroe i Norden bliver ved. /
 Vi Dydens varig Blus paa Hjertens Alter tænde /
 naar Siælen eie skal en sand Lyksalighed.²⁶

Hammer forteller ikke hvem som er opphavsmann til versene. Lund har argumentert for at de skal tilskrives den tyske Martin Hübner, som blant annet var lærer for grev Holsteins sønn fra 1744.²⁷ Til tross for den svært tydelige forankringen i det nordiske, representerer lyktene med bilder og vers slett ingen heroisering av norrøn religion eller beundring for nordisk kultur. Programmet er tvert i mot tydelig rettet inn mot „Christendommens Opbyggelse“, og den gamle religion sees nettopp som avgudsdyrkelse. Den hedenske religionen fremstilles i dramatiske og mørke toner, og knyttes opp mot bål, brann og undergang. Hammer avslutter beskrivelsen av Ledreborg med å understreke at „Tægningerne til disse 6 løgte-Billeder paa Pillarene og de ovenmelte 8 Plafonds i Bibliothekets Loft ere alle af mig forfattede ved min Nærværelse paa Ledreborg“.²⁸

Fortidsbruken som Hammer kan fortelle om fra Ledreborg er basert på en helt tradisjonell forståelse av historie som „livets læremester“ eller *magistra vitae*, altså en samling eksempler til å lære av. Samtidig viser Hammers skildring at denne logikken kunne anvendes på ulike måter og gi rom for varianter og ulikheter. Forståelsen av det nye Ledreborg slott som en videreføring av Rolf Krakes kongeborg, var neppe Hammers egen, men forteller om grev Holsteins ambisjoner og politiske strategi. Som herre til Ledreborg hadde han bokstavelig talt plassert seg selv midt inn i dansk monarkisk historie. I biblioteksutsmykningen var historiebruken moralsk-didaktisk. Her representerte fortiden idealer og gode eksempler til etterfølgelse. Utsmykningen fortalte om eksemplariske familieforhold og betydningen av god oppdragsel og romerske dyder som pliktfølelse og hardt arbeid, og om hvordan den grevelige familie virkeliggjorde disse idealene. Dette var likevel ikke noen rent privat feiring. Bildene formidlet at grev Holstein og hans slekt bestod av menn som i kraft av sin dyd og dyktighet kunne fylle viktige funksjoner i staten. Gårdsplassens historiebruk var bygget opp om dramatiske kontraster, der den eksemplariske funksjonen like mye dreier seg om avskrekkelse. „Christendommens Opbyggelse“ er hovedbudskapet i plassens utsmykningsprogram.

²⁶ Elvestrand 2004, s. 232.

²⁷ Lund 1965, s. 58.

²⁸ Elvestrand 2004, s. 232.

Det historisk-genealogisk-peripatetiske Academi

Hammer forlot Ledreborg allerede i 1752. På grev Holsteins initiativ fortsatte de historiske iscenesettelsene under Anchersens ledelse. Gjennom årene fra 1757 til 1762 ble det historisk-genealogisk-peripatetiske akademiet bygget etter en omhyggelig utformet plan. Når dyrehaven ble valgt som sted fremfor Herthadalen selv, skyldes det antagelig plasshensyn. Dalens langsmale form egnet seg dårlig til den romlige utfoldelsen av eldre historie som grev Holstein og Anchersen iverksatte. Parken eller akademiet var et anlegg med monumenter og minnesmerker over skikkelser fra eldre historie og sagnhistorie, stilt opp langs et system av kryssende spaserveier og utstyrt med nesten firehundre nummererte og forklarende tekster. De bevarte restene av akademiet viser at mange av monumentene var enkelt tilhugget naturstein der form og materiale muligens skulle referere til en primitiv nordisk fortid. De større minnesmerkene var derimot holdt i et tradisjonelt klassisk formspråk, der obelisker var den sentrale monumentformen.²⁹

Hver av hovedrutene i parkens nett av stier hadde navn etter et rike, henholdsvis Saksen, Danmark, England, Norge og Sverige, og gav samtidig en genealogisk presentasjon av landenes kongeslekter. Krysspunktene der stiene møtes representerte forbindelser mellom slektene.³⁰ Eiketrær ble plantet for å markere hedensk tid, mens lindetrær kantet stiene i de delene av det genealogiske systemet som refererte til kristen tid. Gudinnen Herthas plass markerte inngangen til det hele.

Det er en tydelig forbindelse mellom akademiets system av gangveier og plasser, og de folkestammer som Tacitus hevdet søkte til Herthahelligdommen og tok del i kulten av gudinnen. Parken kan sees som en romlig iscenesettelse av Tacitus' skildring, eller iallfall av Anchersens utlegning av den. Her gjøres Lejre med Herthadalen på nytt til møtested for folkestammer og krysningspunkt for kongeslekter. Og stadig er det stammoren Hertha selv som markerer inngangen, både til parken og til historien. Hun er omdreiningspunktet som holder det hele sammen. På nytt knyttes historien til landskap og geografi, men med en viktig tilleggsdimensjon: Parken var åpen for offentligheten slik at besøkende selv kunne vandre inn i historien og følge dens linjer, stier og sammenhenger. I parken ble historien performativ og nåtidig, og tok form gjennom de besøkendes promenader og spaserturer.

Akademiet ble en attraksjon. Nielsen understreker at offentlig adgang var mer enn et fromt ønske. Eksistensen av både et vertshus og et marketenteri tilsier at de besøkende må ha vært relativt tallrike og

²⁹ Lund 1965, s. 76.

³⁰ Rekonstruksjon i Nielsen 1990, innlimt plansje etter s. 46.

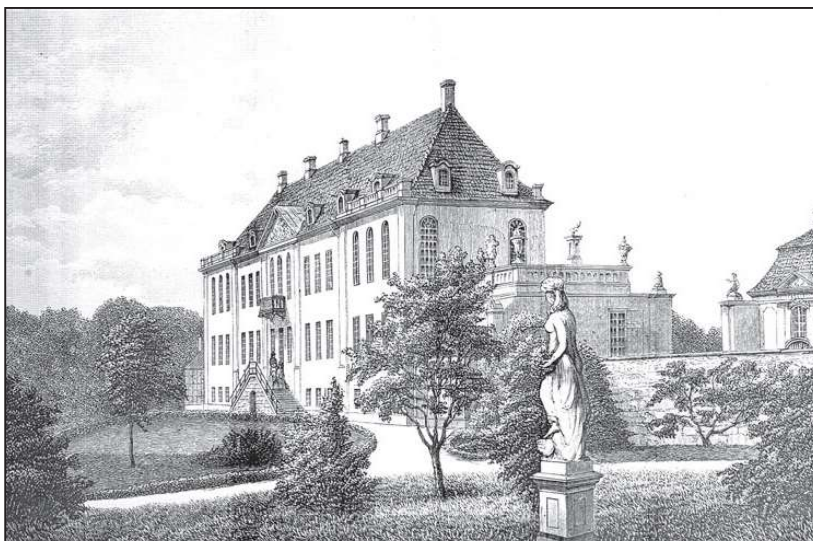

fig. 3: Ledreborg gods' hovedbygning på 1800-tallet. Statuen i forgrunnen forestiller dronning Margrethe, og var opprinnelig en del av akademiet. Kilde: Wikipedia.

hatt behov for forfriskninger.³¹ Nielsen dokumenterer at begge bevertningsstedene eksisterte gjennom 1750- og 60-årene, det vil si i den perioden da akademiet var under oppbygging, og Holsteins og Anchersens arbeid nådde sitt høydepunkt.³² De må altså sees som del av planene for anlegget, og gir en klar indikasjon på at akademiet hadde mange andre besøkende enn grevens egne gjester. Også den lokale allmuen tok del i fortidsbruken på Ledreborg.

I tillegg til lokale besøkende fikk akademiet gjester mer langveisfra. Blant dem var Jacob Nicolai Wilse (1735-1801), sogneprest til Spydeberg i Norge. Wilse var opprinnelig fra Jylland, men selverklært nordmann. Av både økonomiske og familiemessige årsaker fikk han i liten grad oppfylt sitt brennende ønske om å reise, men publiserte likevel fem bind med egne reiseskildringer. Den lengste reisen gikk til Tyskland, mens de øvrige beskrivelsene er hentet fra kortere reiser i det dansk-norske riket. Som opplysningsmann, ivrig opptatt av spørsmål om pedagogikk og undervisningsvesenets forbedring, oppsøkte Wilse museer, samlinger og andre kunnskapsinstitusjoner der han kom. Det peripatetiske akademiet ved Ledreborg, som han besøkte i 1776, var fullstendig etter hans hjerte.

Witse skildrer både landskapet omkring Lejre, fornminnene og Herthadalen selv. Beskrivelsene hans er langt mer detaljerte enn i An-

³¹ Nielsen 1990, s. 38ff.

³² Nielsen 1990, s. 39.

chersens bok, og inkluderer synspunkter på hvilken funksjon de ulike fortidsminnene opprinnelig hadde. Wilse slutter seg imidlertid helt og fullt til Anchersens tolkning av Tacitus. Ingen lærd mening om hvor Herthakulten foregikk, er rimeligere enn hans, skriver Wilse. Selv er han heller ikke i tvil om at Skjoldunge-ættens første konge, Skjold, gjorde Lejre til sitt maktsentrum og antagelig bygget et slott, og at Rolf Krake deretter utvidet stedet. Han slutter seg altså fullstendig til den tolkningen som hans gode venn Hammer presenterte i sin tekst om Lejre og Ledreborg. Derimot erklærer Wilse seg mer usikker i spørsmål om kultisk praksis i hedensk tid:

men om den store Ofring til Guderne af 99 Mennesker, 99 Hæste etc. til Jule-høitiden først i Januar hvert 9de Aar, var fra Gudinden Herthes Tid, eller Skiold har da indført samme, ligesom det skede i Upsal i Sverig af hans Fader, det er Spørgsmaal.³³

Referansen her er Ditmar av Merseburgs *Chronicon*, som ble til mellom 1012 og 1018 og som blant annet skildrer de nordiske folkenes hedenske religion. Opplysninger om menneskeofringene i Uppsala finnes også i Adam av Bremens skildring fra omkring 1075. Begge skildringene er preget av at forfatterne var kirkelige aktører i et Europa der kristningsprosessen stadig pågikk. De to verkene ble imidlertid tidlig trukket inn i antikvarenes lærde kommentararbeid, og det er også slike debatter Wilses betraktning skriver seg inn i når han forsøker å samordne to ulike bud på den aller tidligste Danmarkshistorien. I teksten har referansen likevel først og fremst en performativ funksjon. Wilse forsøker ikke å besvare spørsmålet, men bruker det snarere til å formidle at han selv er del av et kunnskapsfellesskap der den gamle litteraturen er kjent og der slike tema blir diskutert. Historien blir et verktøy for Wilses iscenesettelse av seg selv som lærd.

Wilses beskrivelse av Ledreborg er detaljert og full av beundring og respekt for grev Holsteins lærdom, smak og rikdom. Selve slottet hadde han ikke adgang til, men måtte nøye seg med å besiktige fra utsiden.³⁴ Han kom altså ikke som invitert gjest til slottet, men besøkte stedet som vanlig reisende. Wilses skildringer er vanligvis både presise og pålitelige, og beskrivelsen fra Ledreborg gir derfor et godt innblikk både i omfanget av gjennomførte planer og i hvilke deler av anlegget som faktisk var offentlig tilgjengelige. Wilse omtaler parken med dens terrasseringer og vannfall, og slottsplassen med obelisker og lykter. Her er han imidlertid kritisk og mener at de aleksandrinske ver-

³³ Wilse 1792, s. 278.

³⁴ Wilse 1792, s. 275.

sene i flere tilfeller er altfor „tvungne.“ Kritikken er likevel ikke rettet mot inskripsjonenes opphavsmann, men dreier seg i stedet om den norrøne mytologiens „Usammenhengenhed“. Den gjør det vanskelig å hente ut moralske budskap.³⁵ Wilse betviler altså ikke ideen om at historien kan fungere som læremester og eksempelsamling. Til tross for at slottsplassens billedprogram var bygget opp omkring klare motsetninger mellom det hedenske og det kristne, er han imidlertid kritisk til hvorvidt norrøn gudelære virkelig egner seg til denne formen for fortidsbruk.

Begeistringen stiger sterkt når Wilse kommer frem til dyrehaven. Han forteller at „den berømmelige og lærde greve“ har anlagt „academic-peripatetisk Park, hvor det fornemste af Historien og Genealogien paa en sindrig og sandselig Maade er forestillet“. Wilse forklarer deretter hvordan havegangene var omkranset av hekker og frittstående trær og „have Navne efter de europæiske Riger, og paa begge sider af hver Gang ere Stene opstillede, paa hvilke Regenternes Navne og deres Regierings Aar ere anbragte med nogle af deres Bedrivter i kort-hed [...] Man har og passet det saaledes, at visse Spadseregange gaae ud fra disse Alleer til nogle deels runde, deels kantede Samlingspladse, hvor Stamfædrene til de af deres Descendentere, som man kom fra, skal være at see“.³⁶

Ved å spasere i parken fikk den besøkende altså historieleksjoner som ikke bare dreide seg om personer og navn, men som også gav en helt fysisk erfaring av forholdet mellom skikkelsene. Strukturen i parken virkeliggjorde geografi ved hjelp av stiene som var knyttet til hvert land. Slektskap ble anskueliggjort ved at havegangene ledet den besøkende gjennom genealogiske skjema frem til stamfaren for den enkelte slekt. Ved hver stein eller minnesmerke underveis i denne vandringen kunne man stanse opp, lese inskripsjonene og fundere over fortidens skikkelser og hendelser. Og ved å spasere fra monument til monument, langs de ulike rikenes og kongeslektenes stier, ville man få historien inn gjennom bena, gjennom den egne erfaringen av å bevege seg rundt. Historien ble ens egen, konkret og opplevd. Den var, med Wilses ord, både sinnrik og sanselig: Den talte til både intellekt og følelser. Parken gav en erfaring som er nært beslektet med vår egen tids historiske reenactments. I begge tilfeller vil aktørene kunne oppleve å „transformere abstrakte historiske perioder og dateringer til håndgribelige sandselige opplevelser“.³⁷ Med perspektiver lånt fra Ko-

³⁵ Wilse 1792, s. 284.

³⁶ Wilse 1792, s. 285.

³⁷ Anette Warring: „At rejse i tid – fortidsfamilier i Sagnlandet Lejre“ i: Tove

Fig. 4: Ikke mye av det historisk-peripatetiske akademiet er bevart i dag. Denne bysten av Ole den hellige (den norske kongen Olav den hellige) gir likevel et inntrykk av hvordan skikkelsene fra nordisk historie ble fremstilt i et klassiserende formspråk. Foto: Jes Fabricius Møller.

selleck kan denne opplevelsen beskrives som en „multilayered“ tidserfaring.³⁸ I like stor grad dreier det seg imidlertid om at bevegelse og egen aktivitet transformerer (abstrakt) tid til (konkret) rom i form av kroppslig erfaring.

Ledreborg-akademiet fikk innflytelse. For Wilse gav besøket i Ledreborg-akademiet ideer til videreutvikling av hans storslåtte plan for en vitenskapelig park som han kalte *museum universalis* og noe senere for planene han utarbeidet for et norsk universitet. Søknaden om en slik institusjon ble avslått av kongen i 1795 og først i 1811 ble det nye universitetet i Christiania opprettet. Wilse hadde arbeidet ivrig for universitetssaken i flere år. I planene som han publiserte i 1796 var et park-

Kruse og Anette Warring (red.): *Fortider tur/retur. Reenactment og historiebrug*, Frederiksberg 2015, s. 51.

³⁸ Reinhart Koselleck: *Futures past. On the semantics of historical time*, Cambridge, Mass. 1985.

anlegg en viktig del av det lærde anlegget. Her fungerte parkgangene, med oppstilte billedstøtter og regelmessige plantede trær, som systematiske veier til kunnskap om ulike felt og disipliner³⁹.

Ledreborg-anlegget tjente også som forbilde for anlegg som Nordmandsdalen ved Fredensborg slott (1764-84) og Mindelunden ved Jægerspris (1777-89). Disse to parkene var likevel i større grad preget av en mer romantisk estetikk, samtidig som budskapet som ble formidlet i større grad speilet det senere 1700-tallets patriotiske tenkning. Etnologen Tine Damsholt har undersøkt 1700-tallets følsomme havevandring som iscenesettelser av en særlig form for subjektivitet, og påpekt at den fysiske og den emosjonelle bevegelsen som vandringen gav, var nært knyttet sammen. De kulturelt kodete tegnene for denne bevegelsen – både den slentrende gangen over havens stier og den dype rystelse i møtet med fortidens minner – ble uttrykk for en form for følsom patriotisme som ideelt kjennetegnet den gode borger.⁴⁰

Ledreborg-anlegget var preget av eldre idealer. Lund påpeker at både Holstein og Anchersen var „den gamle tids mænd“,⁴¹ Både bygning og slottshave ble holdt i barokk stil, og i utsmykningene på Ledreborg dominerte et klassiserende formspråk. Likevel er det også felles trekk mellom akademiets pedagogiske prinsipper og de noe senere romantiske havene. I begge tilfeller er det den besøkendes kroppslige erfaring og fysiske opplevelse som forvandler historien fra boklig lærdom til egen kunnskap. Det historisk-peripatetiske akademiet tok i bruk disse prinsippene på en sjeldent systematisk måte. Vandringen ville ikke kun bringe den besøkende fra sted til sted i historien og la ham eller henne møte historiens store skikkelser underveis. En tilleggsdimensjon kom til ved at selve bevegelsesmønsteret var knyttet opp til stienes genealogiske system. Parkens genealogiske struktur, som realiseres kroppslig av hver enkelt vandrer, knyttet samtidig ham eller henne tett og direkte til det historiske budskapet.

Hertha, dikterne og teateret

Ved slutten av 1700-tallet var Herthadalen, Lejre og Ledreborg blitt faste referansepunkter ikke bare for historieskriving, men også for kunst og diktning i Danmark-Norge. Akademiet forfalt og bevertningsstedene forsvant,⁴² men navnet Hertha fungerte som en kodifisering av den dansk-nasjonale tolkningen av Tacitus, og samtidig som en

³⁹ J.N. Wilse: *Die Norwegische Akademie*, Altona 1796.

⁴⁰ Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*, København 2000.

⁴¹ Lund 1965, s. 76.

⁴² Nielsen 1990, s. 66.

mer allmenn påkallelse av det danske og tildels det nordiske. Dette åpnet for nye former for fortidsbruk. Parkanlegget og havevandringene ble supplert med andre sjangre og former. Hertha ble populær blant diktere og poeter, både i Danmark og Norge. C.J. Møllers heroiske drama *Dannekvinderne* fra 1804 ble oppført ni ganger på Det kongelige Teater i København mellom 1804 og 1807. Handlingen er lagt til Lejre og Herthadalen og dreier seg om hvordan Svend Tveskæg blir frikjøpt fra fangenskapet hos jomsvikingene ved at danske kvinner ofrer sine smykker som løsepenger. Stykket inneholder også en kjærlighetshistorie der den norske kongen Olav Tryggvason beiler til kong Svends søster, Thyra, og forsøker å overtale henne til å flykte med ham til Norge. Den stolte Thyra nekter. Snart etter får hun imidlertid vite at hennes bror er tatt til fange og at jomsvikingenes høvding krever å få henne selv til ekte i tillegg til sølvskatten som han også vil ha for å slippe den danske kongen fri. De dramatiske høydepunktene som følger er lagt til Herthas underjordiske tempel. I sceneanvisningene beskrives det detaljert:

Hertas underjordiske Tempel med Hvelvinger og Piller af utilhugne Stene; imellem Buerne ere Støtter af Nordens Afguder opstillede, hvoraf nogle holde Fakler i Hænderne. Asa Thor og Hertta, i Colossalsk Størrelse, staae i Fordybninger paa begge Sider af den Hvelving, som skiller Forgrunden fra Baggrunden. Baggrunden taber sig i en Rekke af mørke Hvelvinger.⁴³

I tempelet foregår det kultiske handlinger som involverer både en prosesjon av Herthas prester og et kor av dannekvinner. Thyra overveier sin harde skjebne og når Olav kommer inn i tempelet, forkledt som en barde, innrømmer hun at det er ham hun elsker. Å flykte med ham er likevel feigt når hennes bror og fedrelandet krever hennes offer, og scenen ender med at Thyra synker sammen i Herthatempelet, „som Offerdyret her ved Altrets Fod”, mens Olav smugles ut via en hemmelig gang.⁴⁴ Mens Thyras mor presser henne til å akseptere ekteskapet, samles dannekvinnene ved „Fødelandets Alter“ i Herthatempelet for å gi sine smykker til Svends frigivelse. Dette utløser nye kultiske handlinger med korsang, røkelse og røyk fra alteret, mens Thyra faller i avmakt etter å ha ofret seg selv. Olav forsøker på nytt å overtale henne til å følge ham til Norge, men Thyra setter æren og sitt løfte over kjærligheten. Svend kommer tilbake, frikjøpt av sølvet fra smykke-

⁴³ C.J. Møller: *Dannekvinderne, et heroisk Drama i tre Optoge med Chor-Sange*. København 1804, s. 47.

⁴⁴ Møller 1804, s. 58.

ne, og Thyra stiger opp i en praktfull vogn, trukket av et kor av krigere. Mens hun gjør seg klar til å forlate Lejre, dalen og fedrelandet hylles hun som gudinnen selv:

Huld, som Herta, naar Hun glæder
med sit Syn de Dødelige,
Du livsalige, udbreder
Fryd i sorgomspændte Rige!⁴⁵

Herthadalen, tempelet og kulten er en integrert del av Møllers drama. Tempelet er hovedscenen for de sentrale opptrinnene, og Herthaprester, alter og andre kultiske effekter inngår direkte i handlingene. Ikke minst er forbindelsen til Herthakulten viktig i den siste scenen, da Thyra tar avskjed. Praktvognen og de syngende krigerne etablerer en direkte parallell mellom gudinnen og prinsessen. Samtidig fungerer Herthadalen og Lejre som symboler for Danmark. Hertha selv er ikke bare en gudinne, men også selve innbegrepet av dansk styrke, ære og – gjennom Thyras offer og apoteose – dansk patriotisme.

Møllers historiske hovedkilder var Snorres *Olav Tryggvasons saga*, sammen med Saxos fortelling om Svend Tveskæg. Snorre plasserer noen av hendelsene knyttet til den danske kongen ved Isefjord nord på Sjælland, altså ikke langt fra Roskilde og Lejre. Likevel er det ingen kilder som knytter sølvskatten som løste Svend Tveskæg av fangenskapet, eller hans søster Thyras motvillige forlovelse direkte til Lejre, og langt mindre til noe Herthatempel. Likevel kan Møller la denne forbindelsen fremstå som selvfølgelig og uten nærmere begrunnelse i sitt drama. På hans tid fungerte Lejre, Herthadalen og gudinnen som entydige og godt etablerte symboler på Danmark, dansk historie og fedrelandskjærighet. Det underjordiske tempelet, korene av prester, dannekvinner og krigere, gudinnens vogn og de kultiske handlingene var blitt deler av et kulturelt repertoar av skikkelser og former som sto til rådighet for ulike iscenesettelser og performative praksiser.

Møller var langt fra den eneste som tok i bruk disse ressursene. Også Adam Oehlenschläger nevner Hertha og Herthadalen i mange av sine arbeider, som diktene *Volas spådom*, *Harald i offerlunden* og *Underlige Aftenlufte (Hjemvee)*, samt i flere av tragediene.⁴⁶ Rasmus Nyerups diktsamling fra 1817 bar tittelen *Hertha*.⁴⁷ Her refererte flere av diktene til gudinnen, ofte som et symbol på Danmark selv. Også i Henrik Wergelands arbeid fra samme periode omtales Hertha som norrøn

⁴⁵ Møller 1804, s. 129.

⁴⁶ Adam Oehlenschläger: *Oehlenschlägers samlede Værker*, København 1841-46.

⁴⁷ Rasmus Nyerup: *Hertha, en Samling af Digte*, København 1817.

gudinne, men her for å fremheve motsetninger og ulikheter mellom Herthas lund – det flate Danmark – og det fjellfylte og frihetselskende Norge.⁴⁸ En tilsvarende kontrast mellom „Herthas lunde“ og „Norges Klippehal“ kan finnes i J.S. Welhavens angrep på Wergeland i diktet „Hvor længe vil du rase mod Fornuften?“ fra 1830.⁴⁹ De dikteriske arbeidene representerer en fortidsbruk der historien gir råmateriale til poesi og er stoff for estetisk bearbeidelse. Dette felles utgangspunktet kunne imidlertid tjene temmelig ulike hensikter. Hos både Oehlen-schläger, Nyerup og Wergeland stod Hertha for det spesifikt danske. For den norske Wergeland fikk referansen til henne likevel en annen funksjon enn for de to danske forfatterne. Welhaven på sin side brukte henvisningen til Hertha for å bygge opp en kritikk mot Wergelands romantiske estetikk i skarp motsetning til de klassiske idealene han selv bekjente seg til. Felles for disse og andre diktere, samt antagelig deres lesere, var imidlertid at Hertha var en kjent figur og at hun enkelt kunne brukes som referanse til den eldste danske historien og til Danmark selv.

Historiske forsvinningsnumre

Moderne historisk og filologisk forskning har kunnet vise at den nasjonale tolkningen av Tacitus var spekulativ og Herthakulten kanskje kun en illusjon. Ledreborg-akademiet forfalt gjennom 1800-tallet. Arkeologiske undersøkelser har på sin side gitt langt mer presis kunnskap om fornminnene i området omkring Lejre og Ledreborg. Kunnskapen har økt, blitt mer nøyaktig og fått bedre empirisk grunnlag. Metodene for kunnskapsproduksjon er sikrere og mer effektive. Samtidig har nettopp vitenskapeliggjøringen, metodene og spesialiseringene etablert skillelinjer og skapt kategorier. Moderne forskere er eksperter. De tilhører en egen profesjon og skiller seg dermed fra andre mennesker som også måtte finne på å interessere seg for fortiden. Det samme gjelder kunnskapen deres. I moderne samfunn har forskningsbasert kunnskap om historiske og forhistoriske forhold en særskilt status som gjør den til normativ målestokk for praktisk talt all annen viten om fortiden. Samtidig har denne utviklingen skapt sine egne „forsvinningsnumre“. Mye av det som en gang var historie forsvant av syne. Nyanser, variasjon og mangfold ble borte, både når det gjaldt fremstillingsformer og aktører.

På 1700- og det tidlige 1800-tallet kunne Ledreborg og Herthadalen oppvise en farverik vev av aktører og aktiviteter som på en eller an-

⁴⁸ Henrik Wergeland: *Samlede skrifter. Trykt og utrykt. I B. 1, Digte 1825-1833*, Kristiania 1918.

⁴⁹ Johan Sebastian Welhaven: *Samlede digterverker*, Kristiania 1906-07.

nen måte drev med historie eller fortidsbruk. De lærde menn spilte en sentral rolle for fortidstolkningene og de historiske iscenesettelsene, og lite hadde skjedd uten professorene Worm og Anchersen og den autoritet de hadde. Deres antikvariske kunnskaper og store belesthet gav dem autoritet som lærde menn i hvert sitt århundre. Likevel var ingen av dem ekspert eller forsker på samme måte som vår tids arkeologer eller historikere. Deres status som lærde dreide seg først og fremst om *mengden* av kunnskap som de behersket. Begge levde dessuten i et samfunn der sosial posisjon og autoritet i stor grad var et spørsmål om rang. Som lensgreve var Holstein vesentlig høyere plassert i dette systemet enn professor Anchersen. Sammen med de økonomiske ressursene han var herre over betød dette at greven gikk inn i de historiske prosjektene på Ledreborg med langt større autoritet enn Anchersens lærdom på noen måte kunne gi.

For Holstein var Ledreborg en viktig investering, økonomisk såvel som politisk. Godset gav ham et middel til å befestе sin rolle som en sentral og mektig skikkelse i rikets politisk landskap. Det forvandlet ham fra tysk „innflytter“ til høyt rangert, lojal undersått og viderefører av en helt sentral dansk historie. Samtidig skal ikke de politiske og instrumentelle aspektene ved Holsteins fortidsbruk overdrives. Forholdet mellom ham og Anchersen ser ut til å ha vært preget av gjensidig respekt og glede. Det er lagt en betydelig kreativitet ned i utformingen av det peripatetiske akademi. Anchersens etterlatte notater viser at mange ideer må ha vært diskutert og prøvd ut, endret, forkastet og tilpasset.⁵⁰ Arbeidet har pågått over lang tid og resulterte i et anlegg som var originalt og uten opplagte forbilder. Slottsbygningen og den terrasserte haven på Ledreborg kan ses som typiske uttrykk for eneveldets representative offentlighet, som utfoldelse og fremvisning av grevens makt og posisjon. Slike funksjoner ivaretas ikke på en like opplagt måte gjennom akademiet. Det er både mer undervisende og mer inkluderende overfor sine besøkende. Det inviterer til deltakelse og fornøyelse. Historiebelæringen skjer ved hjelp av de besøkendes egen aktivitet. Innholdsmessig dreier det seg dessuten om en presumptivt felles historie, ikke om greven, hans familie og deres forbilledlige dyd og høye posisjon.

Samarbeid og vennskap mellom Anchersen og grev Holstein betød ikke at hierarkiet forsvant. Forholdet mellom dem kan beskrives i termer av patron og klient.⁵¹ Kanskje enda tydeligere er Christopher Hammers plass i dette sosiale systemet, der rang, økonomi og kompe-

⁵⁰ Nielsen 1990, s. 43.

⁵¹ Emma Spary: *Utopia's Garden. French Natural history from Old Regime to the Revolution*, Chicago 2000.

tanser skapte andre strukturer og muliggjorde andre posisjoner enn i et moderne kunnskapssamfunn. Som ung og nyutdannet befant han seg nederst på stigen, både formelt og uformelt, og til tross for hans (senere) selvbevisste uttalelser om eget arbeid, fungerte han først og fremst som assistent. Hammer utførte praktisk tegne- og oppmålingsarbeid. Dedikasjonene som han utstyrte kartene med reflekterer både klientforholdet og hans forventning om at det ville befordre videre karriere.⁵²

Også en rekke andre aktører var involvert i fortidsbruken og de historiske iscenesettelsene ved Ledreborg: Malerne, billedhuggerne og arkitektene som utførte arbeidet med slottet, slottsplassen og parken, forfatteren av slottsplassens aleksandrinske vers, landarbeiderne som omformet dyrehaven til akademi og plantet havegangene, gartnerne som sørget for at de ikke grodde igjen, og vertshusholderne som sørget for mat og drikke. Alle parkvandrere var også aktive deltakere og bidragsytere til denne fortidsbruken, både de som kom relativt langveisfra som Wilse, og de mer lokale gjester. Promenadene i parken bidrog til å holde stiene åpne, men var også helt avgjørende for realiseringen av akademiets idé. Uten besøkende ville parken kun vært en samling av pent arrangerte figurer og tavler. Det var de levende og gående menneskene som gjorde den til et virkelig peripatetisk akademi. Det var parkgjestene som flyttet historien og genealogien fra fortiden og inn i sin egen tid, og formet seg selv som patriotiske borgere. Også diktere, kunstnere, teaterpublikum og lesere i hovedstaden og andre steder ble etterhvert aktører i fortidsbruken som startet på Ledreborg. Litteratur og kunst gjorde Herthadalen, gudinnen og området ved Lejre kjent også for dem som aldri hadde vært der og som kanskje heller aldri hadde lest Tacitus' skildring i *Germania*, men som likevel kom til å oppfatte Herthadalen som patriotisk symbol og bilde på Danmark selv.

Fortidsbruken tjente altså en rekke ulike hensikter for en rekke ulike mennesker med ulik posisjon, ulik kunnskap og ulike – mer eller mindre personlige – prosjekter. Alle disse aktørene hadde sin plass i et samfunn der en hierarkisk struktur la klare føringer på den enkeltes muligheter, handlingsrom og livsbetingelser. Verken Anchersen, Wilse eller Hammer ville antagelig ansett seg berettiget til selv-iscenesettelser som „en Fader i romersk Dragt, siddende paa en Stoel, og formanende sin Søn med Haanden, bag hvilken staar Minerva med sin Udziiring”, slik grev Holstein og hans far ble fremstilt. Enda mindre

⁵² Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling, Atlas Major, bd. 62, tvl. 63, 64 og 65. Digital utgave: http://www.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/subject316/da/?utf8=%E2%9C%93&locale=da&search_field=all_fields&q=ledreborg¬Before=¬After=.

ville nok en vanlig bonde som besøkte akademiet og marketenteriet med kone og barn en fin sommersøndag tenkt på seg selv i slike termer. 1700-tallets historiebruk på Ledreborg var annerledes enn vår tids *re-enactments*, der hver og en stort sett står fritt til å velge rolle og historiske *persona*. Aktiviteten var ikke „demokratisk”, og den enkeltes muligheter var styrt av stand og stilling. En annen forskjell er likevel vel så viktig, både for å forstå 1700-tallets fortidsbruk og strukturene i vår egen tids: Skillet mellom (forskningsbasert) historie på den ene siden og historiebruk, minner, tradisjoner, kulturarv, re-enactments, populærkultur på den andre, eksisterte ikke. Autoriteten var heller ikke knyttet til skolering i et forskningsfag.

Ingen av aktørene i fortidsbruken ved Ledreborg var historikere, slik denne rollen ble definert av det vitenskapelige historiefaget som grodde frem gjennom 1800-tallet. Etter den nye disiplinens vurdering var kunnskapen deres ikke historisk. Tolkningene til menn som Worm og Anchersen ble oppfattet som spekulative, basert på ukritisk bruk av litterære kilder. Malere, gartnere og parkvandrere forsvant i glemsel med mindre de hadde etterlatt seg egne arbeider som kunne være interessante for kunst- eller litteraturhistorien. Det historisk-genealogisk-peripatetiske akademi grodde igjen, både som park, som del av et historisk kunnskapsfelt og som kilde til kunnskap.

Denne situasjonen var ikke unik for Ledreborg og de historiske iscenesettelsene der. 1800-tallets etablering av historiske forskningsdisipliner, med historiefaget selv som spydspiss, innebar bokstavelig talt en disiplinering. Svært mye som tidligere hadde vært historie ble sortert bort og holdt utenfor de nye skillelinjene som ble etablert. Det gjaldt både aktører, aktiviteter, sjangre, materialtyper og kommunikasjonsformer. Muntlige fortellinger var ikke lengre historie, ei heller for eksempel brevskrivning, familiehistorier, tradisjonell antikvarisk lærdom, gravsteder, dekorasjonsmaleri, parkanlegg, poesi eller havevandring. I beste fall kunne slikt fungere som kildemateriale, med en posisjon temmelig langt nede i et nyetablert kunnskapshierarki. Denne vitenskapeliggjøringen har resultert i mer presis kunnskap om fortiden, men også ført til at deler av den har forsvunnet, blitt utydelig eller vanskelig å forstå. Den har skapt det skillet mellom historie som aktivitet og historie som profesjon som Samuel oppfordret profesjonens utøvere til å overskride, og som altså i seg selv er et produkt av en historisk utvikling og en historiefaglig profesjonalitet.

Hensikten med å se forbi dette skillet er ikke å tilsidesette forskningen eller fagligheten. Det er liten tvil om at historiefaglige metoder gir den mest troverdige kunnskapen om fortidens forhold og mennesker. Men dersom målet er å forstå historiens betydning i nåtiden, blir situasjonen likevel en annen. Historikere har gode kunnskaper om hvor-

dan fortiden former ettertiden gjennom prosessuelle endringer, seige strukturer og viktige enkelthendelser og er skolert i metoder for å studere slike forhold. Spørsmål om hvordan fortiden oppfattes, hva den brukes til, hvilke verdier og hva slags autoritet den tilskrives, hva som huskes og hva som glemmes, hvilke handlings- og opplevelsesmuligheter fortiden gir i nåtiden, har det derimot inntil nylig eksistert langt mindre kunnskap om, til tross for at slike spørsmål er av stor viktighet for å forstå både samfunn og enkeltmennesker. Derfor er det også en viktig oppgave å oppheve de forsvinningsnumrene som historieforskningen har skapt, å arbeide vitenskapelig med fortid og historie uten å trekke med seg forskningens egen normative forståelse av hva historie er.

Dette dreier seg om mer enn å diskutere „historiesyn“ hos aktører som Worm eller Anchersen eller for den saks skyld grev Holstein selv, fordi det hele tiden forutsetter en refleksjon over forskerens eget syn og de premissene hun bygger sin faglige virksomhet på. Det forutsetter også en forståelse av at historie ikke er et selvstendig eksisterende objekt som man kan ha det ene eller andre syn på, men noe som blir til nettopp gjennom dette synet. Historikere har fått sitt profesjonelle blikk formet og skjerpet gjennom teoretisk og metodisk skoling. Det gir gode redskaper for å forstå fortiden, men kanskje ikke alltid for å forstå hvordan andre – i fortid eller nåtid – forstår fortiden og forholder seg til den. Arbeidet med å oppheve historiens forsvinningsnumre betyr derfor å utvide feltet for hva som kan gjøres til gjenstand for historisk undersøkelse, både i fortid og nåtid, men også å reflektere over mulighetsbetingelsene for historisk kunnskap.

SUMMARY

Herthadalen – uses of the past and the discipline of history

In his now-classic book *Theatres of Memory*, Raphael Samuel states that ‘if history was thought of as an activity rather than a profession, then the number of practitioners would be legion.’ Looking beyond history as academic work carried out by professionals trained in specific scholarly methods, he claimed, makes it possible to catch sight of other agents who investigate, interpret and care about the past for other reasons and by different means. The present article argues that however inspiring this appeal might be, it is fundamentally based on the existence of the very profession that it wants to see beyond.

Taking the rebuilding and redecorating of Ledreborg manor and park during the second half of the 18th century as its case, the article examines the uses of history before its development into a modern research discipline created the distinction between profession and activity. This is not to say that the use of history in the 18th century was more ‘democratic’, but rather that it rested on other kinds of authority and could fill other social and cultural roles. In consequence, a far larger number of persons, positions and professions involved in the construction and use of Ledreborg manor and gardens can be identified and examined, unrestrained by the more recent distinctions between (real) history and its Others. More theoretically, the perspective invites considerations about how modern notions of history shape the way professional historians approach the past.